

*Нажимидинова А.Э.
соискатель БатГУ.*

Преподаватель кафедры педагогики и психологии

КЫРГЫЗ НАКЫЛ КЕПТЕРИ-ЖАШТАРДЫН ЭТНОПЕДАГОГИКАЛЫК КОМПЕТЕНТТҮҮЛҮГҮН ӨНҮКТҮРҮҮЧҮ КАРАЖАТТАРДЫН БИРИ

КЫРГЫЗСКИЕ НАЗИДАТЕЛЬНЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ – ОДНО ИЗ СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ ЭТНОПЕДАГОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МОЛОДЕЖИ

Najimidinova A.E

KYRGYZ EDIFYING EXPRESSIONS – A MEAN OF DEVELOPMENT OF ETHNOPEDAGOGICAL COMPETENCE OF YOUNG PEOPLE

Аннотация: макалада Балдар адабияты жана этнопедагогика дисциплиналарын ЖОЖдордун педагогикалык факультеттеринде жалпы маданий компетенцияга таянып, элдик тарбия каражаттары болгон накыл кептер - алардын көп тематикалуулугу жана мазмундуу маанилерин өз учурунда колдоно алууну үйрөтүү аркылуу жаштардын этнопедагогикалык компетенттүүлүгүн өнүктүрүү жөнүндө сөз болот

Аннотация: в статье изложены методы развития у молодежи этнопедагогической компетентности на основе общекультурной компетенции, многозначным и содержательным значением народных мудрых слов, являющихся основным предметом воспитания молодежи и свое временно использовать значение вышеуказанных материалов. Возможность развития у молодежи этнопедагогической компетентности в процессе обучения студентов по педагогических факультетах ВУЗов этнопедагогических дисциплин и детской литературе

Annotation: this article describes the development of methods for the youth etnopedagogical competence based on shekulturnoy competence mnogoznachimim and informative value of people's words of wisdom, which is the main subject of the education of young people and their temporary use of the above materials. The possibility of the development of the youth etnopedagogical kompetentnosti apparently in the process of training students in pedagogical universities faculties etnopedagogical disciplines and children's literature

Түйүндүү түшүнүктөр: негизги компетенциялар, жалпы маданий компетенция, элдик акылмандык, элдик - таалим тарбия, накыл кептердин типтери, тарбиялык мааниси, этнопедагогикалык.

Ключевые слова: ключевые компетенции, общая культурная компетенция, народное мудрости, народное образовательное воспитание, типы мудрых слов и их воспитательное значение, этнопедагогическое.

Keywords: key competencies, general cultural competence, national educational training, types of wise words and their educational value.

Жогорку кесиптик билим берүүдө дүйнөлүк, өзгөчө мамлекеттердеги ири жетишкендиктерге карай багыт алуу башка КМШ өлкөлөрүндөй эле

Кыргызстанда да күч алып, башкача айтканда, жаштардын өнүккөн чет өлкөлөрдө окууга болгон кызыкчылыгынын артышы кесиптик билим берүүнүн максатын жаңылоого, адистик - жарандык компетенттүүлүгүн калыптандырууда жогорку кесиптик билим берүүнү интеграциялоо, билимди таанып биле турган “компетенция” категориялары менен аныктоого гана мүмкүндүк түзбөстөн, “компетенттүүлүктү” кесиптик сапаты айкындоочу инсандык - социалдык жана жүрүм - турумдук феномен катары алдыңкы сапатка алып чыкты.

Мындай көрүнүш кесиптик билим берүүнүн практикалык аракетин гана айкындабастан, кесиптик баалуулукту мотивдештирүүчү парадигмага айландырууга жетишти. Ал парадигма Кыргызстандын жогорку кесиптик билим берүү системасында да орун ала баштаган компетенциялар негизделген жогорку билимдүү, бакалавр системасында билүү, колдоно алуу жана ээлик кылууга тийиш болгон натыйжага жетүүнү же компетенттүүлүктү окуу пландарында сунушталган бардык дисциплиналардан талап кылынууда. Алардын ичинде педагогика, этнопедагогика жана балдар адабияты дисциплиналары да сыртта калбай тургандыгы талашсыз.

Билим жана жөндөм билим берүүнүн бирдиктери катары зарыл, бирок учурдагы маалыматтар өнүккөн коомдо ийгиликке жетишүү үчүн аздык кылууда. Адам үчүн энциклопедиялык сабаттуулук эмес, жалпы билимдерин, жөндөмдөрүн реалдуу чындыкта болуп жаткан конкреттүү кырдаалдарды жана маселелерди чечүүдө колдоно билүүсү маанилүү. [42-43-б]

Бул маанилүү маселеге ылайык билим берүү тармагына тиешелүү компетенцияларды изилдеп окумуштуу А.В.Хуторской түйүндүү компетенциянын жети тобун белгилеген. [email: list@eidos.ru] Алар:

1. Баалуулук-маанилик компетенциялар.
2. Жалпы маданий компетенциялар.
3. Окуп-таанып билүүчүлүк компетенциялар.
4. Маалыматтык компетенциялар.
5. Коммуникативдик компетенциялар.
6. Социалдык-эмгектик компетенциялар.
7. Инсандын өзүн-өзү жакшыртуу компетенциялары.

Аталган компетенциялардын ичинен улуттук жана жалпы адамзаттык маданияттан кабардар болууну камсыз кылуучу, адамдын руханий-маданий жашоосунун жана үй-бүлөлүк, социалдык, адам турмушундагы илим жана диндин ролу менен байланышкан, салттардын өзөгүн түзүүчү жалпы маданий компетенция жаштардын этнопедагогикалык компетенттүүлүгүн калыптандырууга мүмкүнчүлүк түзөт.

Мындай компетенцияларга ээ болуу, башка адистер сыяктуу эле башталгыч билим берүүнүн усулчусу адистигине ээ болгон жаштардан да талап кылына турганталаптардан болууда.

Жогорку окуу жайларынын педагогикалык факультеттеринде кыргыз балдар фольклорунун педагогикасы аркылуу жаштардын этнопедагогикалык компетенттүүлүктөрүн өнүктүрүүдө, элдик накыл кептер жана алардын мазмунунда чөгөрүлүп жаткан элдик акылмандуулук зор күчкө ээ.

Элибиз улам жаңы муунун накыл сөздөр менен окутуп, тарбиялап келишкен. Ошондуктан элдин мектеби да, университети да, академиясы да, китеби да накыл сөздөр болгон.

Ал эми этнопедагогикалык компетенттүүлүк - ошол накыл кептердин мазмунундагы улуттук нукура тарбия эрежелерин билип, өз учурунда турмушта колдоно алган жана ээлик кылган жогорку билимдүүлүк.

Кыргыз тилиндеги сөздөрдүн маанилүүлүгү, мазмундуулугу, улуулугу жөнүндө жазуучу Ч.Айтматов: "Мен бул турмушта кайсы бир бийиктикке чыга алдым десем, аны эне тилимдин улуу духунан көрөм" - деп айткан. [8-9-б]

Демек, кыргыз тилиндеги накыл сөздөр келечек ээлери болгон жаштарыбызды адамдык бийиктикке тарбиялайт. Анткени, накыл сөздөрдүн түпкүрүндө, адамзаттын бай коомдук тажрыйбасынан жаралган элдик педагогикасы уюп жатат. Ал педагогиканын максаты - адамдын жан дүйнөсүндөгү асылдуулукту сактап калуу, ар кандай шартта адам сындуу жашоого, ойлоого чакыруу, аруулуктун анык жана туура жолун көрсөтүү.

Кыргыз элинин накыл сөздөрү - элдик ой - туюм менен бирге, эс акылдын өсүп жетилишин келечек ээлери болгон балдарга билимде, тажрыйбада, мамиледе жана башка жөрөлгө-

лөрдө сактоо менен өткөрүп берүүдө негизги курал катары баа жеткис мааниге ээ.

Жалпысынан алганда, накыл кептердин табиятына карасак, алар үйдөгү аял - эркекке, жаш балага, тамак - ашка, мал - жанга, үй тиричилигине, кийим - кечеге, жүрүм - турумга, идиш - аякка, убакыт, маал - мезгилге, жакшылык - жамандыкка, табиятка, ден соолукка байланыштуу айтылгандары бар.

Ошол накыл кептерди педагогика илимдеринин доктору, профессор С.К.Рысбаев "Сөз жөнүндө дастан" деген китебинде бир нече тармакка классификациялап жазган. [63-68-б]

Мисалы алар:

Жаш балага карата айтылгандар;

Тамак - ашка карата айтылгандар;

Мал - жанга, үй айбандарына карата айтылгандар;

Үй тиричилигине карата айтылгандар;

Кийим - кечеге байланыштуу айтылгандар;

Жүрүм - турум жана мамиле адебине карата айтылгандар;

Идиш - аякка байланыштуу айтылгандар;

Убакытка байланыштуу айтылгандар;

Жакшылык - жамандык жөнүндө айтылгандар;

Табиятка байланыштуу айтылгандар;

Ден - соолукка карата айтылгандар;

Булардагы жазылбаган мыйзам, эреже катары аткарууга милдеттүү болуп балдарды күндөлүк турмуш - тиричиликтин маданиятына чакырат. Калк ичинде канчалаган мезгил көөнөрбөй айтылып келе жаткандарына караганда бул жүрүм - турумдун мыйзамдары тегин жерден чыкпаса керек. Элибиз ошол жүрүм - турумдардын эрежелерин буюруу иретинде айтышкан. Алар бизге жөнөкөй эле сөздөй сезилгени менен ар биринин мазмунунда терең маани, күчтүү тарбия жатат. [459-460-б]

Кыргыз эли мына ошондой педагогикалык маани - маңызы терең сөздөр менен урпактарды адептүүлүккө, түз жолго жүрүүгө, нысаптуулукка, абийирдүүлүккө, калыстыкка, адилеттүүлүккө, ыймандуулукка жана башка тарбия эрежелерине үндөгөн.

Жогорудагылардын ичинен жаш балага карата айтылган ырым сөздөр: бешикти куру терметпе, бешикти бутуң менен терметпе, бешикти тээп отурба, наристе баланы көп карабайт, баланын бешигин жабуусуз калтырбайт, уктап жаткан баланы көтөрүп жаткырбайт, наристени кош алаканга салып көтөрбөйт, тили чыга элек баланы күзгүгө карантпайт, жаш баланын киймдерин жылдыздуу түнгө калтырбайт, наристе баланы көп өппөйт ж.б.у.с.

Ал эми тамак - ашка байланыштуу ырым жана буйрук маанисиндеги накыл сөздөрдүн маани - мазмуну жогорудагыдан кем эмес.

Кыргыз элинде дасторконго, нанга өзгөчө маани берип бааланаары белгилүү. Бир уурттам суу да, бир сындырым нан да адам ырыскысы катары эсептелет. Үйгө келген адамды “куттуу үйдөн куру чыкпайт” дешип нан ооз тийгизилген же шириндик сунушкан. Ал эми тамактануу учурунда алдыга келген тамакты күттүрүп башка иштерге алаксыганды элибиз жактырбаган. Ошондуктан “алдына келген ашты күттүрбөйт” деген эскертүүнү айтышкан. Айрым учурда күткөн конок убагында келбей калганда, ага атап даярдалган тамак ашты ошол коноктун өзүнө гана берүүгө аракет кылышкан. Ошол үчүн “бирөөгө койгон ырыскыны бирөөгө бербейт” деп накыл калтырышкан.

Дасторконду тескери салганды да туура көрүшкөн эмес. “Дасторконду аттап өтпөйт, куру дасторконго бата тилебейт, дасторкондун четинде отуруп керилбе” деп эскертишкен. Нан элибизде тамак - аштын ичинде өзгөчө бааланып, ырыскынын башаты деп эсептелген. Нандын ыйыктыгына карата элдик эрежелер “кир кол менен нанды кармаба, нандын күкүмүн тепсендиге таштаба, нанды тең бөлүп сындыруу керек, нанды аттап өтпөйт”-деп айтылат.

Мал - жанга, үй айбанаттарына байланыштуу элдик бузулбас эреже катары айтылган сөздөр да арбын. Мисалы “ат жалына бут чыгарба, атым теппейт, итим каппайт тебе, ит аякка казандан аш куйбайт, малды көсөө менен урба, малды теппе, сүттү төкпө, ээрге тетири минбе жолуң болбойт” ж.б.у.с.

Ал эми үй тиричилигине байланыштуу айтылган ырым - жырым сөздөрү да өтө көп. Ал сөздөрдөгү эреже - жоболор жаш чагынан тарта балдарга да, кыздарга да милдетүү түрдө күн сайын аткарылууга тийиш болгон тарбия эрежелери катары кабыл алынган. Кыргыз элинин бүткүл турмушу боз үйдө жашап өткөндүктөн, бардык айтылган тыюу, буюруу, насыят сөздөрү аны менен байланыштуу болгон. Боз үйдүн босого - таягы, уук - түндүгү, улагасы очогу деги эле бардыгы элдин ыйык ой сезимдеринен пайда болгон предметтер. Боз үйдүн астанасы ырыскы кирүүчү жер катары каралып “босогону кулачтабайт, босогону басып турбайт, босогону баштанып жатпайт, үйдөн чыгып баратканда босогону тепсебейт” деп айтылса үйдүн уук - түндүгүн, үй ичиндеги буюмдарын, коломтодогу отун ыйык тутушуп аларга карата “отту суу сээп өчүрбөйт, коломтонун күлүн чачпайт, буюмду тээп жылдырбайт, түндүктү тегеретпейт, тулганы теппейт, шыпыргы менен адамга тап бербейт” жана башка

ушул сыяктуу катуу эскертүү иретинде тыюу сөздөрү көп айтылган.

Мындан тышкары кийим - кечеге байланыштуу элдик педагогикалык мааниси терең накыл кептери да көп. Атап айтсак, “баш кийимди тегеретпейт, чапанды курулай желбегей жамынып олтурбайт, баш кийимди тепсебейт” деген насаат кептер адамдын ыйык нерсеси алтын башы деп эсептелинип баш кийимге өзгөчө маани беришкен.

Элибиз адамдагы ак ниеттүүлүктү, ак пейил менен мамиле жасоону, ынтымактуулукту, меймандостукту урпактарга мурас катары калтырышкан. Мындай мамиле адебине карата “саламдашпай сөз баштаба, унчукпай калуу-акылдуулук, уруш-ырысты качырат, ынтымакырысты ашырат, куру - бекер бөйрөк таянба, бирөө ыйлап жатса күлбө, кишиге карап түкүрбө, улуулардын алдын кесип өтпө, бирөөнүн ырыскысына көз артпа, камчыны, бычакты, мылтыкты аттаба” ж.б.у.с. жүрүм-турум адебинин эрежелери кагазга жазылбаса да күндөлүк турмуш - тиричиликтин эрежелери катары аң-сезимге бекем сиңген.

Идиш - аяктар да элибизде эзелтеден адамдын ырыскысына жараша жаралган ыйык буюм катары баалашкандыктан, аларга байланыштуу да накыл кептердин айтылуусу мыйзам ченемдүү көрүнүш. Атап айтсак, тамак ичкен идишке түкүрбө, тамак ичкен идишинди таза карма, чети сынык идишке тамак ичпе ырыскың качат, казанды жуубай калтырба, казанды теппе, таза идишке тамак ич,” ж.б.у.с.

Тоолук кыргыз элинин бүткүл турмушу табият менен гармониялуу биримдикте өткөндүктөн мезгилге, убакытка, табиятка байланыштуу да накыл кептери бар. Курчап турган табияттын түркүн көрүнүштөрүн адам баласынын турмушу менен тыгыз байланышта экендигин, жылдын төрт мезгили, андагы айлардын аталыштары, айдын жаңыруусу, жуманын ар бир күнү, ар бир күндүн убактыларына байланыштуу ишенимдерди накыл сөздөрдүн терең мазмунуна камтып айтышкан.

Мисалы, “иштин башы ишшемби” деп, маанилүү ишти ушул күнү баштоого буйрушкан. “Эрте менен турганда күнгө таазим эт, таңкы наарды таштаба, күн чыкканча уктабайт, ырыскыдан каласын, кечинде оорулуудун акыбалын сурабайт, кеч күүгүмдө жатпа, шамалды сөкпө, көк чөптү үзбө, чымчыктын уясын бузба, каргайт, жаман түш көрсөң агын сууга айт агызып кетет, баканы өлтүрбө, жыланды ак чачып узатат, жаш чырпыкты сындырбайт” ж.б.у.с. сөздөр менен табиятты көздүн карегиндей сактоо керектигине чакырышкан.

Ден соолукка байланыштуу айтылган ырым сөздөр жаш наристенин ден соолугу чың болушун тилөө жана аны аздектеп сактоого карата айтылган. Ошон үчүн “ соо жаныңды ооруу дебе ооруп каласын, ден соолугун сураганда жаман дебейт, бутунду учкаштырбайт, колду салаалабайт, дене бойду таза карма оорудан арыласын” - деп буйурушкан.

Биз улуттук нукура тарбиябыздын башаты болгон балдар фольклорунун педагогикасына ыңгайлуу чөйрөнү түзмөйүнчө аны өнүктүрө албайбыз. Ал чөйрө, үй - бүлөдөн соң бала бакчадан башталуусу зарыл.

Демек, элдик накыл сөздөрдү бала бакчалардан тартып, мектепте, жогорку окуу жайында билим алып жатышкан жаштарыбызга окутуп - үйрөтүп, маанисин чечмелеп берип, турмушта колдоно алуу жөндөмдүүлүгүнө үйрөтүү биздин парзыбыз.

П.и.д., профессор С.К.Рысбаев белгилегендей “Биз балдарды билим алууга гана эмес, алган билимин турмушта колдоно алууга үйрөтүүбүз керек”.

Адабияттар:

1. Ж. Койчуманов, Ы.Кадыров. Макал-Лакаптар, Нуска сөздөр, Накыл кептер, Залкар ойлор. -Б.,: 2012. “Бийиктик Плюс”. 459-460-б.
2. Т.А.Абдрахманов, М.А.Ногаев. Азыркы билим берүүдөгү компетенттик мамиле. – Б., 2014. ЧП “Сарыбаев Т.Т.”42-43-б.
3. С.К.Рысбаев, Сөз жөнүндө дастан. – Б.,2013. “ЖАК PRINT”. 163-168-б.
4. А.В.Хуторской, Ключевые компетенции и образовательные стандарты // Интернет-журнал “Эйдос”,email: list@eidos.ru23.04.http:www.eidos.ru/jurnal/2002/04.23.htm.
5. «Тилмаданият» газетасы.№44.11.12.2014.8-9-б.